

Szlávok, mítoszok, irodalom

SARNYAI CSABA: KERESZTVILÁGOK:
SZLÁV MITOLÓGIA ÉS OROSZ IRODALOM

Juhász Gyula Felsőokt. Kiadó
Szeged, 2010
194 oldal, 2490 Ft

”

A vizuálisan (is) figyelmet vonzó borítóval rendelkező kötetben a szerző a szláv népi hitvilágról, illetve annak az orosz irodalommal való kölcsönhatásáról szóló tanulmányait gyűjti egybe. A könyv címe is erre utal: a mítoszok és az irodalom világának összefonódására, kereszteződésére, ahogy azt a könyv írója is magyarázza az *Előszó*ban. A kötet tehát olyan világokon és azok határvidékein át kalauzolja olvasóját, amelyek sajátos mélységeiben leginkább csak szűk körben ismeretek, azonban a könyv szélesebb körű érdeklődésre is számot tarthat. Egyrészt Puskin, Szologub, Zamjatyin, Platonov és Raszputyin irodalmi művei nem ismeretlenek a magyar olvasó előtt, másrészt a szláv népi hiedelmek, a mitologikus gondolkodás olyan sokszínűsége tárul fel a könyvben, amely csupán önmagában is figyelemre méltó.

A kötet tíz tanulmánya – az *Előszó*ban megfogalmazottak szerint – egymástól függetlenül született, azonban több ponton hasonló problémákat is érintenek, különféle oldalról megvilágítva azokat. A könyv szerkesztésmódja ennek megfelelő logikát követ. A szerző a kötet első felében helyezte el azt a négy írását, amelyekben a szláv néphit egy-egy fontos jelenségét tanulmányozza, rámutat azok kapcsolódási pontjaira (több helyütt az irodalommal is). Az ötödik tanulmánytól kezdődően a szerkesztés egyfajta irodalmi kronológiát követ: az óoroszl irodalom és a korabeli néphit kapcsolatának bemutatása után öt irodalmi mű mitológiai vonatkozásait vizsgálja a szerző, A. Puskintól V. Raszputyinig.

A könyv stílusa olvasható, kielégíti a téma iránt érdeklődő olvasó, és a témában jártas kutató igényeit egyaránt.

A kötet elején helyet foglaló, mitológiai tárgyú írásokat végigolvasva szembetűnik, hogy a szerző egyes kérdéseket, problémákat megvilágítandó, gondolatmenetét igen gazdagon illusztrálja primer szövegek idézésével. Ezen autentikus – sokszor több bekezdésnyi, versszaknyi – műrészletek legtöbbje először látott napvilágot magyarul a szerző fordításának köszönhetően. (Itt jegyzem meg, hogy az orosz irodalommal foglalkozó tanulmányokban a művek idézése során nemegyszer a korábbi magyar műfordítások pontatlanságára is rámutat a szerző, korrigálva azokat.)

Ezekről az írásokról általánosságban elmondható, hogy a szláv mitológia egy-egy szegmensét érintve, annak főalakjairól, jelenségeiről, képzetéről, s azok kapcsolatáról egyfajta „rendszerteremtő” képet kap az olvasó; sőt több esetben utalást is a magyar hiedelemvilág alakjaival való hasonlóságára, rokoníthatóságára. Erre példaként idézem a szláv sárkányszerető és a magyar lidérc kapcsolatát: ezek mind külalakjuk alapján, mind funkciójukat tekintve rokonságot mutatnak (például a „kincshozó” szerepük szerint is).

A szerző a kötet egyik legterjedelmesebb írásában („*És egyenesen a faluba repül!*”: *A sárkányszerető alakja a keleti és déli szláv népek hitvilágában*) tüzetesen mutatja be a szláv sárkány alakját, annak – a népi hiedelem szerinti – megjelenési okait, körülményeit, elhárításának lehetőségeit. Továbbá részletesen kitér arra is, hogy az egyes szláv népek (orosz, bolgár, szerb stb.) hitvilágában milyen alakváltozatokban él ez a hiedelem.

Az író külön tanulmányt szentel a túlvilágképzeteknek (*Keresztény élők – pogány holtak: Egy túlvilágképzet metamorfózisai a szláv népek hitvilágában*), pontosabban egyik legfontosabb jelenségének, a *navnak* is, amely végső soron a halál egyfajta megtestesülése, és amely a keresztény hagyományokkal összefonódva különféle alakváltozatban jelenik meg az egyes szláv népek hiedelemvilágában. A túlvilágképzetekhez kötődik a *ruszalkák* alakja is, amelyet az említett íráson túl, a kötet egy külön darabjában, már az orosz irodalomhoz kapcsolódóan, O. Szomov és A. Puskin egy-egy azonos című művének, a *Ruszalkának* elemző összehasonlítása során is jellemez az író.

A könyvben a szerző többször (vissza)utal a szláv mitológiáról szóló írásai között helyet foglaló *Orsó és kereszt: A sorsistennők alakjának transzformációi a keleti szláv hitvilágban* című tanulmányára. Az írás egyik érdekessége, hogy itt kerül leginkább előtérbe annak bemutatása, hogyan fonódik össze az ősi kultusz, illetve a későbbi korok népi hiedelmei a keresztény hiedelmekkel, hiedelemalakokkal, és mindez hogyan képződik le a XX. századi orosz néphit egyes alakjaiban. Így például az ősi szláv *földanya-kultusz* hogyan épül be a későbbi női hiedelemalakokba, majd hogyan szinkretizálódik az *Istenanya* alakjával. A szerző eme írásában mutatja be a szláv mitológia sorsistennőszerű alakjainak és az *Istenanya* egyes „funkcióinak” hasonlóságát is, például a szövés-fonás szimbolikus jelentésű, az emberi sorsot „szövő” jelképes aktusát, amely az *Istenanya* ikonikus ábrázolásának gyakori kísérő motívuma; és kitér arra is, hogy e hiedelemalakokhoz, azok attribútumaihoz kapcsolódó tiltások, tabuk hogyan épültek be az egyes keresztény ünnepek szokásrendszerébe.

Az orosz irodalom és a szláv mitológia kapcsolatával foglalkozó tanulmányok közül kétőt emelnék ki, az egyik: „*Bárány a keresztúton*”: *Démonológiai képzetek metamorfózisai F. Szologub Undok ördög c. regényében*. Jellemző erre az írásra, ahogy általában a többire is, hogy a szerző a felvetett probléma elemzésének komplexitására törekszik az irodalmi mű egészében: a szüzsé, a motívumok, a tér-idő struktúra mellett, ebben a tanulmányban a hősök jellemváltozásainak ábrázolása kap kitüntetett figyelmet.

Puskintól, Gogoltól kezdve egészen napjainkig az orosz irodalom egyik gyakori alakja a *kisember*. Peredonov, Szologub regényének főhőse a csehovi kisemberrel mutat rokonságot, amire a műben konkrét allúzió mutat, ugyanis a regény egyik szereplője Csehov *Tokba bújt emberét* olvassa, s azt igyekszik megvitatni a főhőssel, aki – Csehov hőiséhez hasonlóan – maga is irodalomtánár. A regényben a (csehovi) hős metamorfózisának alapja: démonizálódása, ami destruktív magatartásban mutatkozik meg már a mű elején, és a végén pedig gyilkossá-

gig fajul. A hőst az elbeszélő valójában nem is emberként, hanem következetesen inkább valamiféle démoni lényként írja le több más szereplővel együtt.

Peredonovot a gyilkosság elkövetéséhez – az ő eltorzult világában megjelenő – tisztátalan erőktől való szabadulni akarás vezeti, melynek eredményeként mintegy feláldozza az amúgy bárányi attribútumokkal rendelkező Vologyint, akit Peredonov olyan gonosz, „alakváltó” lénynek (oborotyenynek) vél, aki a vesztere tör. A tanulmány szerzője mindezt egy sajátos dimenzióban értelmezi a regény tér-idő szerkezetét vizsgálva, amit egy olyan egyedi kronotoposzként definiál, amely a fizikai idő és a reális tér felett áll.

A mű cselekményének ideje egyfajta szakrális időként értelmezhető, miután egyik fontos szervezőelve Peredonov menyegzőjének várása. A menyegző a mitikus-rituális hagyományban az emberi lét (a születés és a halál mellett) egyik fontos „átváltását”, újjászületését jelenti. A cselekmény kezdő- és végpontja is az idő szakrális voltára utal: a regény elején leírt mise, amely mindig a krisztusi áldozat megismétlését jelenti, illetve a mű végén bemutatott rituális áldozat. A mű cselekményének tere a démonikus szereplők és cselekedeteik hatására bizonyos értelemben „infernális” helyé válik. Ebben az értelemben a mű kifordult, „peredonovi” világában a cselekményt lezáró „áldozat” bemutatása inkább a gonosz jó feletti győzelmét hivatott ábrázolni – véli a tanulmány szerzője.

Még egy írást emelnék ki a kötetből: *Tisztázatlan és igaz átváltások: V. Raszputyin* Él és emlékezz *c. regényének mitologikus struktúrája* című tanulmányt. Raszputyin regényét sokáig „csak” a háborús vagy a falusi próza kódjában értelmezték, holott egy erőteljes mitologikus sík is kiolvasható a műből, amelyet részletesen feltár és értelmez a tanulmánykötet szerzője.

Az elemzés, az előző íráshoz hasonlóan, a mű tér-idő struktúrájával kezdődik: a műben felfüggesztődik a profán időszámítás, miután a regény cselekményének kezdőpontja a vízkereszti fagyok. A vízkereszt ünnepe számos, az orosz mitikus-rituális hagyományhoz kapcsolódó asszociációt indukál a mű elején, amelyek legtöbbször sorra veszi a tanulmány szerzője. Egyik, a mű értelmezése szempontjából is fontos összefüggés az, hogy az orosz népi démonológia szerint ennek a napnak az éjszakáján ér véget a tisztátalan erők egész évben legnagyobb aktivitása, amely a karácsony utáni második héttől kezdődik. Például a víz környékéről előbukkanó démonok csak ebben az időszakban jelennek meg azért, hogy az embereket veszélybe sodorják, vesztüket okozzák. Velük állítható párhuzamba a mű főhőse, a katonaszökevény Guszkov, aki a folyó menti erdőből bukkan fel, ott bujkál, és megjelenésével bajt hoz családjára, legfőképp feleségére. A cselekmény egészen végigkísérhető Guszkov „tisztátalan lényé” való átváltása: az erdőben való bujkálása, az emberi létből való kirekesztettsége végül személyiségének széthullásához, elállatiasodásához vezet, ami egy sajátos mitologikus ábrázolásmódot nyer a regényben. Ennek részletes elemzésén túl a Guszkovot bujtató feleségnek, Nasztyonának a keresztény mitológiában gyökerező, „igaz” átváltásainak elemzéséről is olvashatunk a tanulmányban, akinek alakja, a szerző szerint, szorosán összekapcsolódik – a fentebb már említett – sorsistennők alakjaival.

Bátran állítható, hogy Sarnyai Csaba könyve új „világokat” tárt fel attól függetlenül, hogy olvasója mennyire jártas az adott témában. A kötet remek forrásanyagul szolgálhat a mitológia, a folklór és az orosz irodalom iránt érdeklődők számára, a téma kutatóinak éppúgy, ahogy az irodalom mitologikus értelmezési lehetőségeit keresőknek is.

Kristó Sándor